

ŽIEMOS REIŠKINIŲ METAFOROS LIETUVIŲ IR RUSŲ POETINIUOSE TEKSTUOSE

Birutė Jasiūnaitė, Jelena Konickaja

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius, Lietuva

El. paštas: birute.jasiunaite@flf.vu.lt

jelena.konickaja@flf.vu.lt

Žiema – rūstokas metų laikas, keliantis žmonėms nemažai sunkumų. Kita vertus, žiema, jos nepakartojami peizažai visada buvo ir poetinio įkvėpimo šaltinis. Šis darbas skirtas apžvelgti žiemai būdingų gamtos reiškinių – šalčio, ledo ir šerkšno – metaforoms, vartojamoms lietuvių ir rusų poezijoje, siekiant atskleisti jų ryškesnius panašumus ir skirtumus. Darbe rėmėmės ankstesne patirtimi, įgyta nagrinėjant su sniegu susijusius perkeltinės reikšmės posakius lietuvių ir kai kurių slavų tautų tradicinėje kultūroje (Jasiūnaitė, Konickaja 2004; Konickaja, Jasiūnaitė 2006). Esama ir daugiau etnolingvistinių darbų, skirtų žiemos laikotarpio gamtos reiškiniams. Nustatyta, kad su sniegu, ledu, šerkšnu susiję daug rusų tradicinių apeigų, papročių, skirtų laukų derlingumui skatinti, žmonių sveikatai stiprinti (Pašina 1998). Etnolingvistiniame žodyne pateikiama apibendrinta informacija apie sniegą slavų etninėje kultūroje: čia jis simbolizuoja švarą, baltumą, turtą, gausą SDr V 83 t.

Ankstesni mūsų tyrimai parodė, kad profesionaliojoje poezijoje tradicinės metaforos dažnai atgyja, patirdamos įvairių metamorfozių, virsta išplėtotais poetiniais vaizdiniais. Tikimės panašių tendencijų aptikti ir šio straipsnio medžiagoje.

Šiame darbe nagrinėjami beveik šimto skirtingų autorių kūrybos pavyzdžiai. Juos rinkome tiek iš suaugusiųjų, tiek ir iš vaikų poezijos. Duomenys rinkti iš skirtingų šaltinių: poezijos rinkinių ir antologijų, interneto puslapių, kuriuose pateikiama vaikų poetų kūryba žiemos temomis, rusų kalbos tekstyno („Национальный корпус русского языка“, URL: www.ruscorpora.ru) poezijos poskyrio. Apsiribojome XX a. poezija, tačiau tam tikrais atvejais, norėdamos apčiuopti poetinės tradicijos tąsą arba įsitikinti, kad tai tikrai XX a. naujovės, rėmėmės ir neabejotinai gilų pėdsaką poetinės metaforos raidoje palikusiais autoriais – N. Nekrasovu, A. Fetu, K. Fofanovu. Iš 53 rusų poetų žiemos reiškinių metaforos būdingiausios A. Achmatovai, I. Buninui, B. Pasternakui. Rūpimų metaforų aptikome 44 lietuvių autorių kūryboje. Jų gausa pasižymi J. Degutytės, S. Nėries, E. Mieželaičio, V. Bako eilėraščiai.

Pagal semantines ypatybes pavyzdžius suskirstėme į penkias svarbiausias grupes: 1. žiemos reiškinys – gyva būtybė arba jos kūno dalis; 2. šaltis (ledas, šerkšnas) – negyvosios gamtos objektas arba reiškinys; 3. žiemos reiškinys – socialinės sferos dalykas; 4. šaltis (ledas, šerkšnas) – abstraktus dalykas; 5. kitos metaforos. Trys pirmosios grupės yra pagrindinės, kitos – periferinės. Smulkesnis grupių skirstymas į pogrupius matyti iš pridėtos schemas. Iš viso darbe panaudoti 363 abiejų tautų poezijos pavyzdžiai (175 lietuvių, 188 rusų). Šalčio (ledo, šerkšno) poetinės metaforos nagrinėjamos drauge dėl neabejotino jų reikšmės ir formos panašumo. Antai, apie šalčio raštus lange sakoma *šerkšno gėlės, ledinės gėlės*, Miež, *speigo augintinės* Balb, atitinkamai rusiškai *вьется иunea цветок* Хаб, *снежные цветы* Март.

1. Pirmajai grupei priklauso antropomorfinės, zoomorfinės ir biomorfinės metaforos.

1.1. Analizę parankiausia pradėti nuo antropomorfinių metaforų, kuriose šalčiui, ledui ar šerkšniui priskiriamos žmogaus savybės. Tai gali būti: a) amžius, b) išvaizda, c) emocinė būseną, d) priklausymas socialinei grupei, profesijai, e) socialinis statusas, f) tam tikras elgesys. Atskirai minėtina metafora *šaltis – antropomorfinė mitinė būtybė*.

a) Tiek lietuvių, tiek rusų poetiniuose tekstuose šaltis pirmiausia suvokiamas kaip senas, žilas žmogus, plg. lietuvių poetų pavyzdžius *Ledo rūmuose nuo seno Senis Šaltis sau gyveno* Kub; [šaltis] *baltą usą paraitys* Vain ir rusų *Дедушка Мороз* Ес; *седой чародей* Некр; *седые морозы* Бун. Toks įvaizdis veikiausiai atklydęs iš tautosakos. Antai, lietuvių sakmėse ir pasakose šaltis – tai senis, laikantis avis LTs IV 587 arba baisiai didelis ponas LPII II 312, kuris apdovanoja skriaudžiamą seną moterį. Rytų slavai šaltį įsivaizduoja kaip kailiniuotą senį su balta lazda, šokinėjantį iš vienos eglės į kitą ir taip stiprinantį žiemos speigą SDr III 302 t. Rytų slavų kraštuose esama papročio kviesti šaltį Kūčių vakarienės¹. Kartais tokiose kvietimo formulėse minima ir šalčio šeima: pati, vaikai, motina, brolis SDr III 303. Panašiai ir rusų poezijoje aptinkame jauną šaltuką ir šalčio dukrą: *И Морозко от досады навредить решился людям* Лесн; *Ты Снегурка, дочь Мороза, На железных баумачках* Сад. Lietuvių tekstuose šaltis turi ne tik vaikų, bet ir anūkų: *O šaltukai šaukia mus žaisti baltus žaidimus* Vain; *Ir turėjo jis anūką – šaltanosį ledinuką* Kub. Šerkšnas, pats būdamas senas, pražilina ir kitus: *Šerkšnas laukus pražilino* Mišk; *Nuo šerkšno tavo apdaras pražilo* Lin. B. Pasternakas ironizuoja senstantį, šašuotą ledą: *Поседев, шелудивеет лед* Паст.

b) Žiemos reiškinių antropomorfinė išvaizda lietuvių poezijoje paprastai nusakoma priskiriant jiems įvairias žmogaus kūno dalis ar jų atributus: plaukus, akis (ašaras, kataraktą), pirštus, alkūnes, lūpas: *mėlynkasės šarmos* Sant; *šarmos garbiniai* Mair; *šarmos briliantai lyg vienišos akys* Jušk; *ledo katarakta* Bak; *ledo ašarą* Miež; *Šarmos piršteliai tiesės* Širv; *ledo alkūnėm kietom* Bern; *melsvo speigo prišalusios lūpos* Bak. Būdingi išvaizdos bruožai – kietumas, spindesys, melsva spalva. Kartais ledinės kūno dalys priskiriamos kitiems objektams: akys – upei, vandeniui, kupros – kalnams, delnai – prieplaukoms, tarsi kraujas pulsuojuantis šerkšnas – šakų gysloms: *Spindi upės akys ledinės* Rad; *Остекленели глаза воды* Сам; *Альп, мерцающих платиной горбов своих ледяных* Бун; *Пристани бьют в ледяные ладоши* Паст; *пульсом бьющий иней в ветвях – в узлах височных жил* Паст.

c) Šalčio (šalnos) emocijos dažniausiai neigiamos: jie žiaurūs, pikti, siautėjantys: *Ko šalna iš rykčio bąla?* Kub; *Лихие, жесткие морозы* Сам; *Мороз жесток* Март (panašiai ir XIX a. poetiniuose tekstuose: *Свирепеет мороз ненавистный* Некр). Rusų poezijoje dažnai aptinkamas šalčio epitetas *лютый* „žiaurus, aštrus, negailestingas“: *лют мороз* Кл; *На ветру, в лютый мороз* Твард; *Лучше сгинуть в стуже лютый!* Бл. Rusų kalboje žodis *холод* „šaltis“ turi pastovią neigiamą konotaciją, ja pasižymi ir kiti panašios reikšmės žodžiai: *мерзкий* „bjaurus“, *мразь* „bjaurybė“ yra tos pačios šaknies kaip *мороз* „šaltis“ (Arutjunova 1997, 65), o *постылый* „nemalonus, nusibodęs“, *опостылеть* „nusibosti“ sietini su žodžiu *стужа* „šaltis, speigas“. Metaforinėje sistemoje šaltis nuolatos siejamas ir su baime, todėl kognityvistai nustatė metaforos modelį BAIME – TAI ŠALTIS, pvz., *страх леденит кровь, кровь стынет в жилах* (Баранов, Dobrovol'skij 2008, 133), plg. liet. *kraujas stingsta* „ima siaubas“, *kraujas užšalo* „apėmė išgąstis“ FŽ 348 t.

Abiejų tautų poetiniuose tekstuose tirpstantis ledas verkia, jausdamas savo pražūtį – tai irgi neigiamos emocinės būklės apraiška: *Ir varva varveklis, ir verkia, per naktį akių nesumerkia* Skuč;

¹ Plačiau apie šį įdomų paprotį ir su juo susijusius folkloro personažus žr. Vinogradova, Tolstaja 1995.

Плача тает только лед Анн; нищенски синий и заплаканный лед Анн; *Тая, льдинки светлее, чем слезки* Цвет.

Pažymėtina, kad rusų poezijoje šalčiui ir kitiems žiemos reiškiniams (ledui, šerkšnui) priskiriamos ir teigiamos charakteristikos – švelnumas, linksmumas: *Утро дышит нежной стужей* Черн; *Веселый, искрометный лед* Бел; *от ласки инея* Ахм, ir kartais vertinami palankiai: *Благословенные морозы* Иван.

d) Šalčiui, kaip ir šalnai, vėsai, poezijoje būdingas ir kitoks žmogaus elgesys: jie bučiuojasi (*Ir pagelto lapas klevo nuo aitrių šalnų bučinių* Nèr), skaito, joja raiti (*Ir, atskleidęs baltą knygą, [šaltis] baltą pasaką skaitys* Vain; *šalčiai atjoja ant sniego žirgų* Deg), alsuoja, žiūri, klaidžioja (*Стужа дышит злей* Рожд; *Смотрит в безмолвные избы* Мороз Бун; *Мороз повел суровым глазом* Маяк; *Бродит в туманном сиянье* Мороз Бун). Kartais antropomorfinė metafora plėtojama, vaizduojant šaltį šiltai, žemiškai apsirengusį, apsiavusį. Taip elgiasi V. Majakovskis ir V. Roždestvenskis: *Мороз идет в дубленом полушубке И валенках, топча скрипучий прах* Рожд; *Морозы / в ночь / идут, скрипят снегами-сапогами* Маяк.

Žmogaus pavidalas būdingas ir su šalčiu siejamiems mitologiniams personažams: *Stūgaus man raudą užkimusią speigo pasmėlusi šmėkla* Myk-Put; *ir prišalusios mėlynos lūpos tokio Judo Iskarijoto [šalčio]* Bak; *В рубахе погорельца идет Мороз-Кауей* Тарк. Šmėkla asocijuojasi su šalčiu, nes lavonas, kaip žinome, šaltas. Kristaus išdavikas Judas Iskarijotas – grožinėje literatūroje ir tautosakoje² plačiai interpretuojamas neigiamasis biblinis personažas. Kaščejus Nemirtingasis – populiarus rusų stebuklinių pasakų veikėjas, blogio įsikūnijimas. Tiktai rusų poezijoje aptikome metaforą *šerkšnas – angelas*: blizgantis, spindintis baltumu šerkšnas primena aukščiausios hierarchijos angelą ir jo sparnus: *Словно крылья серафима* Иней *искрится седой* Черн.

e) Poetiniuose tekstuose žiemos reiškiniai kartais vaizduojami kaip tam tikros profesijos, socialinės grupės atstovai. Abiejų tautų metaforinėje sistemoje randame šaltį – dailininką, piešiantį ant stiklo: *Šaltis baltą gėlę nupiešė lange* Kub; *piešėja ant stiklo* (apie žiemą) Vaičiūn; *Изобразил на нем [стекле] мороз Корзины вымышленных роз И пальм былых окаменелость* Эр; *художник мороз* Сем. Rusų poezijoje šaltis – nagingas nėrinių meistras: *На окнах кружева Морозы заплели* Голохв. Lietuvių ir rusų profesionalioji poezija (kaip, beje, ir folkloras) šaltį pažįsta kaip tiltų ar pilių statytoją: *Senis Šaltis ant pusnyo baltą pilį pastatys* Vain; *мороз возводит арки над тропой лесной* Бок; *Нашу речку, словно в сказке, за ночь вымостил мороз* Марш. Lietuvių eilėraščiuose dar randame šerkšną mūrininką, o rusų – šaltį (ar šalną) langų stiklintoją ir dažytoją: *šerkšnas užtūrija langą* Miež; *стужа Алмазом режет, как стекольщик* Сам; *Скоро заморозь известью выбелит тот поселок и эти луга* Ес. Rečiau pasitaiko bendra šalčio – vynu pilstytojo metafora: *Senis šaltis pripils balto vynu į ragą* Miež; *В серебряном ведре нам предлагает стужа* Валгаллы *белое вино* Манд.

Kitos šio pogrupio metaforos skiriasi. Lietuvių poezijoje dar randame šaltį medžiotoją (*nuo šalčio pokšninčios tvoros lyg medžiotojai Breigelio šaudytų* Bak; *Tvoros pyška, speigas šaudo* Kub), kiemsargį (*Šaltis kiemsargis jau trina ledo pasakos vitriną* Palč), o rusų poezijoje – malūnininką: *мороз, мохнатый мельник* Петр.

Lietuvių poezijoje šaltis kartais vaizduojamas kaip kaimo kvailys arba stipruolis (*kaimo liurbį – šaltį lepečkąjį* Miež; *pačiupo speigas jautį už ragų* Miež). Šaltis siejamas su kvailumu ir lietuvių frazeologijoje, pvz., *galva ataušo, galva atšalo* „pakvaišo“ FŽ 186. Rusų kalboje kvailio įvaizdis su

² Apie Judo traktuotę slavų etninėje kultūroje žr. Belova 2000, lietuvių frazeologijoje – Jasiūnaitė 2010, 159 t.

šalčiu, rodos, nesiejamas: tai matyti iš šio įvaizdžio etnolingvistinės analizės (Berezovič, Leont'eva 2004), bet pasitaiko šalčio – stipruolio ar drimbos įvaizdis: *отгулял мороз-богатырь Петр; увалень-мороз по улице идет* Петр.

Rusų poetams šaltis yra turтуolis: *сокровищу каталог перелистывает стужа* Паст³. Turtingas šaltis – rusų poetinės tradicijos palikimas. Juk jau N. Nekrasovo kūryboje šaltis skelbia: *Я царство мое убираю в алмазы, жемчуг, серебро* Некр. Šalčio aukštą socialinį statusą atspindi ir to paties XIX a. poeto pavyzdys *воевода Мороз* Некр. XX a. poezijoje šį galingo karvedžio, valdovo statusą patvirtina kitų poetų kūryba: *Пан-Мороз на злом коне* Бл; *Мороз, непобедимый страгег* Бр; *[Мороз] как самодержеу настоящий* Туров. Nagrinėdamos antropomorfinės vėjo metaforas, pastebėjome, kad šio gamtos reiškinių socialinis statusas nusakomas kur kas plačiau: nuo karaliaus iki elgetos (Jasjunaite, Konickaja 2014, 379 t.).

1.2. Kiek skurdžiau atrodo zoomorfinių žiemos reiškinių metaforų pogrupis. Poetai šalčio raštuose ant langų sugeba išvelgti spindinčias skrajūnų – gulbių, žuvėdrų, laumžirgių – figūras: plg. liet. *langai su sidabro paukščiais* Deg; *šerkšno gulbė* Miež. ir rus. *Серебристые, резные Переливы на стекле. То пушистые, сквозные Чайки перья вырезные* Сад; *Слетит веселый рой на стекла алмазных, блестящих стрекоз* Бел. Paukščių metaforos vartojamos ir nusakant šerkšną: *На деревьях и кустах Кисти страусовых перьев* Черн. *Ложился тихо светлый иней, как легкий пух полярных птиц* Сад. S. Nėris šalną vadina *rudens juodbėrėliu: Rudens juodbėrėlis jau pakando jas* [gėles] Nėr. Rusų tekstuose tokių metaforų pasitaiko retai (*кусают мороз* Черн), mat, jų šaltis veikia žnaibosi, negu kandžiojasi, sakoma *мороз цуплет: Мороз нам цупал покрасневшие уши* Ас.

Lietuvių poezijoje palyginti dažni perkeltinės reikšmės pasakymai, kuriuose minimos gyvūnų kūno dalys: *aštrūs krištolo varvekliai kyšo tarsi krokodilo dantys* Miež; *kietą kaip vilko širdis ledą* Miež; *balta žiemos katė aštriai išgaląstais šalčio nagais* Miež; *Spindi ledinis langas, briedžio ragais išrašytas* Deg; *speigo žvilgantys sparnai* Brad. Panašių metaforų yra ir rusų poezijoje: *мороз когтями загребет густыми* Нарб. Čia randame ir gyvūnų pavadinimų – dažniausiai tai lokys arba ernis: *Раненым медведем мороз дерет* Ас; *мороз, лютей Медведицы* Иван; *мороз древлянской росмахой прыгнет* Нарб. Ypač vaizdingai išplėtotą šios grupės metafora I. Selvinskio poezijoje: *Как осьминоги, как медузы по клыкам скал, Полярные льды переливают лунами* Сельв. Rusų autorių veiksmožadinės metaforos patvirtina šį įvaizdį: šaltis staugia tarsi žvėris (*в ночной завывающей стуже* Бл), tarsi paukštis šiauria plunksnelės (*Как цупло нахотлилась стужа!* Паст), ledo lytys sugeba kramtyti kaip plėšrūnės (*сталкивающиеся глыб [льда] скрежещущие пережевы* Паст). Gyvūno požymis – pūkuotumas priskiriamas šerkšnui, nors pasitaiko, kad gyvūnas konkrečiai neįvardijamas: *Кто-то чистый и пушистый на моем лежал окне* Бл.

1.3. Biomorfinės metaforos pogrupis, priešingai, palyginti gausus. Turtinga poetų fantazija apšarmojuosiuose langų stikluose dažniausiai išvelgia visaip susipynusias gėles, rečiau – kitus augalus. Daugiausiai aptikome vadinamųjų floristinių metaforų, kuriose minimas arba apibendrintas žydinčių žolinių augalų pavadinimas (*gėlės, uvetys*), arba konkrečių gėlių pavadinimai. Paprastai pabrėžiama tokių augalų balta spalva, trapumas, spindesys, plg. liet. *tirpstančių šiaurės gėlių* Bak; *ledo stiklinių gėlių* Gut; *ledinė gėlė* Sel; *Ant lango šerkšno gėlės – balta žiemos spalva* Miež; *baltos šerkšno gėlės* Miež ir rus. *перламутровый и хрупкий вьется инея цветок* Хаб; *Выросли на стеклах снежные уветы* Март. Gėlės lange pinasi, vejasi, sudarydamos išraiškingas, pasakiškas

³ Čia poetas turi omenyje rudenį nukritusius lapus.

kompozicijas – puokštes, girliandas: *O speigas lange gėlių puokštes pina* Myk-Put; *гурлянды белой сказки* Сад. Stebina šalčio ir šerkšno gėlių įvairovė: langų stikluose žydi rožės, ramunės, tulpės, lelijos, pakalnutės, chrizantemos. Abiejų tautų poetai įvaizdžių gausa tarsi varžosi vienas su kitu: plg. liet. *žydi lelijos – speigo augintinės* Balb; *baltoji šerkšno lelija* Miež; *Šaltis išrašys languos tulpes, ramunes* Nėr; *balandį šerkšno rožės nubyrės* Gut ir rus. *узоры <...> из лилий, ландышей и белоснежных роз* Мей; *На окне, серебряном от инея, За ночь хризантемы расцвели* Бун.

Baltai lelijai priligsta visas žiemos peizažas – šalčio karalystė: *Saugo šaltis karaliją baltą baltą kaip leliją* Vain. Lelijos metafora taikoma ir upe plaukiančioms ledo lytims: [upė] *neša milžiniškas lelijas iš sniego ir iš ledo* Deg. Pabrėžtina, kad visos žiemos gėlės yra baltos. Rašydamos apie poetines aušros ir saulėlydžio metaforas, pastebėjome, kad jų „gėlyne“ galima rasti raudonų, mėlyvų ir baltų žiedų (Jasiūnaitė, Konickaja 2014, 315). Tai visai suprantama: juk iš tiesų smarkiai skiriasi tapybiškas, spalvingas saulėlydis ir juodai balta žiemos grafika.

Apšerkšnijusiam stikle poetai kartais įžvelgia ir vijoklius, žoles, kurios gali būti aštrios tarsi ledo kristalai: *Langą aprauga šviesos nepraleidžiantis ledo vijoklis* Vaičiūn; *šerkšno usnį* Miež; *сплетье трав молочно-белых* Кедр. Nedažnas ir medžių (eglių ar egzotiškų palmių) motyvas, plg. liet. *lango šerkšne – eglų, elnių ir lelijų linijos* Deg; *ledinės marsiečių gėlės, krūmai ir medžiai* Miež ir rus. *Морозные белые пальмы на стеклах беззвучно цветут* Ход. Užuoat minėję atskirus medžius, rusų autoriai dažniau renkasi apibendrintą miško, sodo, netgi tropinės vasaros peizažą: *Какими лесами нарос [мороз]! Сем; как хрустальная чаща, расцветает мороз на окне* Ант; *На стекле, прикрыв закат, зарождается из тайны белый, белый, белый сад* Фед; *Пейзаж тропического лета рисует стужа на окне* Кедр. Lietuvių poezijoje tokių metaforų neužfiksavome. Jas kiek primena A. Marčėno eilėraščio fragmentas: *šalčio ornamentai – augmenija, per naktį išauginta* Marč. Gana įprastos, universalios yra biomorfines metaforos *šerkšnas – medžių žiedai* arba *šerkšnas – sėklos*: *Šerkšnas medžius pražydino* Mišk; *У елей, как сев в борозды, Сыплется иней с лан* Кл. Kai kurie šio pogrupio perkeltinės reikšmės pasakymai (*šarma – kūlės*⁴, *ledas – samanų, ledas – sulčių pritvinkęs vaisius*) pasižymi originalumu, nesikartoja, priklauso tik konkretiems autoriams: *rugsėjis šarmą pirmalaikę pasėjo lyg kūlės gelsvuos rugiuos* Keid; *ledais apsamanojus taip sunkiai sukas planeta* Palč; *Лед, перед тем как дрогнуть, соками пух* Паст.

2. Metaforos, priklausančios leksinei-semantinei grupei *šaltis (ledas, šerkšnas) – negyvosios gamtos objektas ar reiškiny*s skyla į tris pogrupius: 1) perkeltinės reikšmės posakius, kuriuose žiemos reiškiniai siejami su dangaus kūnais, 2) metaforas, kuriose žiemos reiškiniai siejami su metalais ar brangakmeniais; 3) kitas metaforas.

2.1. Pirmojo pogrupio metaforų daugiau užfiksavome lietuvių poezijoje, ypač E. Mieželaičio kūryboje. Su ledu, šalčiu dažniausiai siejamas žvaigždžių įvaizdis, plg. liet. *ledinės lango žvaigždės; ledo žvaigždynais <...> ornamentuotas kankinio langas; ledo žvaigždėtas kristalas; ledinės žvaigždės skamba elegiškai* Miež; *ledo žvaigždėmis lavinų griausmas gūra* Vaičiūn ir rus. *звездную стужу* Паст; *город на льду, как на звездах, стонит* Тарк. Rečiau pasitaiko saulės ar mėnulio motyvų: *lytys susilydys iš delčių* Vaičiūn; *skimbčioja varvekliaus saulė* Stank; *в просвете лунного мороза* Наб. Tokių metaforų atsiranda dėl lyginamų objektų panašumo: šviesumo, spindesio.

2.2. Abiejų tautų poezijoje gausiai vartojamos pogrupiui *žiemos reiškinys – metalas ar brangakmenis* priklausančios metaforos. Kaip ir reikėjo tikėtis, populiariausias iš brangiųjų metalų pasirodė sidabras, kuris paprastai siejamas su šalna, šerkšnu, ledu, rečiau su šalčiu: plg. liet. *Šalnos*

⁴ Toks parazitinis javų grybas.

aptaškė medžius sidabru Sant; *laukai, išrašyti sidabro šalną* Vencl; *kaip sidabras kris balta šalna* Bor; *Sidabro ledu apkalta* [tėvynė] Mišk; *ledo sidabras* Bak ir rus. *Первый утренник, серебряный мороз!* Бун; *красоваться в серебре морозном* Твард, *кованного стужей серебра* Тарк. Sidabras veikiausiai pasirinktas todėl, kad tai šviesus, balzganas metalas, keliantis vėsumo įspūdį. „Sidabrinės“ metaforos atrodo jau labai įprastos, „nudėvėtos“, nebetekusios naujovės žavesio. Originalumu jas lenkia perkeltinės reikšmės pasakymai, kuriuose minimi, regis, pigesni metalai (geležis, gyvsidabris, švinas, alavas): *geležinis šaltis dvelkia iš dangaus* Girait; *metaliniam ežero lede* Nyk-Nil; *Kaip gyvsidabris blizga ledas* Vaičiūn; *блеск заморозков оловянный* Паст; *на железном морозе* Бун. Tokie pavyzdžiai gyvai perteikia ledo ar labai šalto oro dulsvo pilkšvumo, kasdieniškumo įspūdį. Rusų poezijoje aptinkame ir tokių palyginimų, kurie atsiradę dėl metalų akustinių savybių: šaltame ore garsas neiškraipomas, girdimas itin aiškiai: *Я люблю мороз – он розов, Чист и звонок, как металл* Сам; *Мороз звенит, как медь* Туров.

Šios metaforos atmaina *žimos reiškiny* – *brangakmenis* kiek dažniau pasitaikė rusų poetų eilėraščiuose: *в ледяных алмазах* Манд; *Морозный иней, как алмазы, сверкал* Бун. Palyginimui galima pateikti vienintelį ironišką H. Radausko pavyzdį, kuriam būdingas rytietiškasis koloritas: *Išbarstytos briliantų eilės lyg sultono naujai gulovei* Rad. „Perlinės“ metaforos paprastai taikomos šerkšnui: *krinta šerkšno perliukai* Kub; *Леса в жемчужном инее* Бун. Kadangi ledui būdingas žalsvas atspalvis, jis kartais siejamas ir su smaragdu: *изумрудной льдине* Бун.

Apskritai reikia pasakyti, kad intelektualiesni poetai linkę pašiepti begalinius žimos lobius, pabrėždami jų butaforiškumą, vartodami tyčia subuitintą „komercinio“ atspalvio leksiką: *Nematys vagių nei auksakalių šitos brangakmenių kasyklos* (apie ledą) Rad; *валютный фонд обледенелых недр* Паст.

2.3. Trečiajame šios grupės pogrupyje galima užčiuopti aiškių lietuvių ir rusų metaforinės sistemos skirtumą. Antai, lietuvių poezijai visai nebūdinga metafora *ledas – žerutis*, o rusų poezijoje ji gana populiari: *тонкие слюдинки льдин* Паст; *за льдов слюдою* Ас; *звонкой весенней слюдою* Бун. Lietuviai savo ruožtu vartoja abiejų objektų kietumo inspiruotą metaforą *ledas – akmuo*: *įrambėję kaip titnagas ledai* Žuk; *įšals varveklis – ledo stalaktitas* Bak.

Kita lietuviams neįprasta rusų poetinė metafora yra *šaltis, šerkšnas – dūmai*: *дым морозов* Ход; *иней – точно дым с ветвей* Твард; *в дымке стужи* Кл. Dūmams giminingas miglos, rūko, netgi garo vaizdinys: *как дым седая мгла мороза* Бун; *Скрипит обоз, дыша морозным паром* Ход.

Metafora *speigas (ledas, šerkšnas) – ugnis* jungia dvi, rodos, nesutaikomas gamtos priešybes – šaltį ir karštį: *Ir spraga speigo ugnyje Kalėdų stalui vištos kulšys* Kuk; *ledo liepsnelėmis šviečia* Miež; *šerkšno kibirkštėmis* Lin, plg. rusų – *искры льда* Черн. Jai gimininga originali V. Pasternako metafora *ledas – lava*: *левой дух захватившего льда* Паст. Įdomu, kad rusų poetiniuose tekstuose gana paplitusi metafora *šaltis – ugnis, liepsna*, galinti nudeginti: *Морозом жжет зима* Бр, todėl jis paradoksaliai vadinamas *įkaitusiu* („каленный“): *каленные сибирские морозы* Свет. Priešingą reikšmę turi dar viena pasitaikanti rusų poezijoje metafora *šaltis – skystis* (toliau pateiksime ir jos variantą *šaltis – vupas*): *Утром месяю плавал в инее* Свет; *струей, сухой и острой, набегаем холодок* Некр.

Abiejų poetinių tradicijų ledo metaforoms, kuriomis perteikiamas kalnų peizažas, būdingas bendras monumentalumo, didingumo, erdvės pojūtis: *Tu tarp dviejų erdvių – tarp dugno ir dangaus – takus išlieji* (apie ledą) Vaičiūn; *гигантиškos ledų kaskados* Nyk-Nil; *злорадство ледяных громад* (apie kalnus) Паст.

3. Mūsų duomenimis, pati gausiausia – „daiktiškųjų“ metaforų grupė, atitinkanti modelį *žiemos reiškiny* – *socialinės sferos dalykas*. Ji smulkiau skirstytina į pogrupius. Žiemos reiškinys gali būti traktuojamas kaip: 1) *pastatas ar jo fragmentas*, 2) *interjero komponentas*, 3) *drabužis, audeklas*, 4) *grandinės, šarvai*, 5) *transporto priemonė*, 6) *priemonė pasišviesti*, 7) *valgomas daiktas*, 8) *perregima medžiaga*, 9) *daiktas kietu paviršiumi*, 10) *aštrus, režiantis daiktas*, 11) *meno, kultūros dalykas*, 12) *kitoks daiktas*. Kaip matysime toliau, šie pogrupiai yra nevienodos apimties.

3.1. Metaforų pogrupyje *žiemos reiškinys – pastatas ar jo fragmentas* dominuoja du variantai: ledo pilis (rūmai, šventovė) ir ledo tiltas. Kiek dažniau pasitaiko pirmojo varianto pavyzdžių: *Veidrodinės ir ledinės tyliai aidi šaltos pilys* Deg; *Baltija buvo dantytom ledo pilim apstatyta* Ang; *ledų pilyje* Miež; *лучистая зима хрустальные раскрыла терема* Балт; *Дремлют башни и зубцы... Глухи храмы и дворцы [изо льда]* Балт; *Здесь инея сводчатый терем* Паст; *Светлые замки из инея* Цвет; *зеркальные чертоги льда* Бел. Neabejotina stebuklinių liaudies pasakų įtaka šiems poetiniams įvaizdžiams. Prisiminkime lietuvių pasakose minimą ant stiklinio kalno auksinį dvarą OPS 372 arba rusų pasakų nuostabius rūmus: *Вдали как жар горят золотые маковки на высоких теремах белокаменных* PŽRF 62. Antrojo tipo pavyzdžiuose matome be žmogaus pagalbos atsiradusius ledo tiltus, kuriuos stato šaltis: *ledas nuties savo tiltą* Bak; *okupuojančio šerkšno tiltų statytojas* Kuk; *Važiavo žiema ledo tiltu* Marc. Rusų poezijoje šis įvaizdis retas, aptinkamas XIX a. poezijoje: *Построю мосты ледяные* Некр. Ir čia tuojuo kyla folklorinių analogijų, nes tokie tiltai dažnai minimi mįslėse apie šaltį: *Be kirvio, be kirvelio, be grąžto, be grąžtelio pastato tiltus* (šaltis) LKŽ XVI 346; *Сам Самсон, сам мост мостил, без топора, без клинья, без подклинья* (мороз) MŽRF 338.

Rečiau lietuvių poezijoje aptinkami giminingi ledų kalėjimo, sidabrinio miesto, ledo vartų vaizdiniai: *ledų kalėjimas išgriautas* Vaičiūn; *Mėlynajam ežere glūdi miestas sidabrinis. Neužpusto jo pūga po skliautais lediniais* Deg; *Anyta pūga, prie ledo vartų išėjus* Miež, plg. rus. *В сонном царстве вечных льдов, белых замков, городов* Балт. Abiejų tautų poetiniuose tekstuose galima rasti metaforų, kuriose ledas ar netgi šaltis suvokiamas kaip pastato dalis (stogas, siena, grindys): *Mėlynajam ežere, po sidabro stogu* Deg; *льдов кафедральные своды* Ант; *К стене непобедимых льдов* Волош; *Стеклянной стеною струился мороз* Ахм.

3.2. Atskiram pogrupiui priskirtinos kelios „daiktiškosios“ ledo metaforos, susijusios su namų interjeru: tai *ledas – veidrodis* ir *ledas – stalas*: *ledo veidrodis parodė* Rad; *ledo veidrodis sudužo* Bak; *ledo veidrody* Miež; [žiema] *ničiuožia ledo stalais* Rad; *на голый лёд, как зеркало на подзеркальник, поставлен черный небосвод* Паст. Įdomi, netikėta pastaroji V. Pasternako metafora, kur ledas yra veidrodžio stalis, o veidrodis – dangaus skliautas.

3.3. Kaip žinoma, ledas ar šerkšnas uždengia žemę, vandenį, nukloja įvairių daiktų paviršius, todėl visai natūralu juos lyginti su drabužiais, audeklais, megztais ar pintais daiktais. Abiejų tautų poetai linkę vartoti perkeltinės reikšmės pavadinimą liet. *rūbai* arba atitinkamą veiksmažodį, plg. *pridengiau rūbais šalnų* Mair; *Medžių rūbai perlais trykšta* Vaič ir *одежь меня в тальник и лёд* Паст; *одетый инеем Сибири [мост]* Твард. Pasitaiko ir pavyzdžių su konkrečių drabužių, kurie paprastai platus, susiaučiami, pavadinimais. Lietuviams tai apsiaustas, skraistė ar tiesiog drobulė, rusams – šventiko drabužis arba netgi *саван* „įkapės“, plg. [žiema] *velkas šerkšno spindintį apsiaustą* Balb; *viską apgaubia melsva ledynų skraistė* Bor; *O šalnų vysto žalią žolę į šaltas šerkšno drobules* Bor ir *Стелется синюю рясой с поля ночной холодок* Ес, *одел их саваном иней* Цвет. Šerkšnas įdomiai lyginamas su galvos danga: E. Mieželaičiui tai ištekėjusios moters nuometas (*šerkšnas pasiuvo*

nuometą baltą Miež), o N. Nekrasovui ir P. Družininui – kepurė: *Вместо шапки белым инеем волоса бы серебрилися* Некр; *Белобородый бор в бобровом⁵ инее* Друж. Pastarasis pavyzdys pasižymi puikia aliteracija, kuri pabrėžia šerkšno trapumą, spindėjimą. Reikia pažymėti, kad XX a. rusų poetiniuose tekstuose metaforos *šerkšnas – galvos danga* neaptikome.

Panašiai šerkšnas ar ledas metaforiškai gali būti traktuojamas kaip šilkas, marlė ar tiesiog audeklas: *Šerkšnas šilko rietimą išritins ant kelio* Miež; *balto ledo – baltos marlės plote* Miež; *Кружатся за руки елочки В белых шелках из инея* Клыч; *ткань ледяного их узора [на стекле]* Пол. Žiemos reiškinių laikinumą, trapumą pabrėžia jų siejimas su smulkiais, efemeriškais objektais: siūlais, verpalais, voratinklio gijomis, siuvinėjimo karoliukais: *Įsivėręs ledo siūlą, varveklus prie stogo siuva* [šaltis] Palč; *speigas ledų verpalais suspaus* Mair; *Plyšo šerkšno voratinklio gijos* Miež; *косою ниткой инея ишит [дом]* Паст; *Иней синим бисером на окне блестит* Бун; *окна морозные узоры, вышитые тонким серебром* Рожд. Tik rusų poetų eilėraščiuose aptikome metaforų, kuriose šerkšnas siejamas su nertu ar pintu daiktu (tinklu, plaušine) arba kilimu: *На телеграфные устои сел иней сеткою густою* Паст; *Идешь по инею дорожки как по настилу из рогож* Паст; *Морозный иней лег ковром* Иван. Pridursime, kad panašių reiškinių galima aptikti ir tiriant sniego metaforas tradicinėje kultūroje. Metaforos *sniegas ant žemės – didelis drabužis, patalynė, audeklas, tirpstančio sniego fragmentas – lopinys, skiautė* laikytinos savotiškais semantinėmis universalijomis, kurias užfiksavome lietuvių, rusų, slovėnų kalbose (Jasiūnaitė, Konickaja 2004, 58).

3.4. Ledo kietumas, žiemos sąstingis inspiruoja ir neigiamas poetų asociacijas. Neabejotinai neigiamai konotuosios pogrupiui *žiemos reiškinys – grandinės, šarvai* priklausančios metaforos. Įsivaizduojama, kad žemė ir vandenys žiemą yra įkalinti, sukaustyti pančiais. Tokių metaforų daugiau pasitaikė lietuvių poezijoje: *Greit ledo grandinės sutrupins smarkaus pavasario sriautai* Nėr; *ledo šarvais* Miež; *ledų tau pančius išardys pavasaris ankstyvas* Nėr; *žiemos sidabro grandinėm* Miež; *Aukštai kalnų viršūnės šviečia, ledais apkaltos ir snieguos* Mair. Rusų poetai šiuo atveju renkasi artimą žiemos nelaisvės, ledų priespaudos motyvą: *В оковах ледяных безжизненной зимы* Бр; *Сквозистый сад Пушистым инеем окован* Черн.

3.5. Negausiam metaforų pogrupiui *žiemos reiškinys – transporto priemonė* priklauso vos keli pavyzdžiai. Lietuvių poetams upe plaukiančios ledo lytys kelia asociacijų su plaustais ar sieliais: *Stebėjau, kaip plaukė lytys – elegantiški gulbių plaustai* Bak; *Išplaukia ledo sieliais šalta, balta žiema* Kub. Rusų autorių kūryboje radome ledinės kariatės, ledų gurguolės, rogučių, šlajų motyvų: *в ледяной карете мчится зимушка – зима* Бок; *Обозы ледников тащились по этапу* Паст; *сосны у лесной часовни Запряглись в ледяные дровни* Кл.

3.6. Įdomu, kad rusų poezijoje visai nepasitaikė metaforų, kurios atitiktų modelį *žiemos reiškinys – priemonė pasišviesti*. Lietuvių poetiniuose tekstuose toks modelis gana dažnas: *Žemaičių kryžiuos ledo žvakės žėri* Мык-Пут; *šviesiai žiba ledo žvakės* Miež; *varveklių žvakes* Bak; *speigo žvakės* Stank; *Užžiebs tau ledas šimtą žvakelių* Miež; *Ledinės žvakės puola nuo stogų* [varvekliai] Nag. Varveklį ir žvakę suartina panaši forma, o ypač „ašarojimas“ – krintantys vaško ar tirpsmo vandens lašai.

3.7. Rusų autoriai dažniau suvokia ledą, šaltį ar šerkšną kaip valgomą daiktą – paprastai druską arba cukrų: *пластами соли лежит мороз* Бун; *Самоцветный иней, точно сахаринки* Анн; *Лед неокрепший на речке студеной словно как тающий сахар лежит* Некр. Tokioms metaforoms atsirasti bus padėjęs krušos ar šerkšno kruopelių smulkumas, jų blizgėjimas saulėje. Joms gimininga

⁵ Kėpurės anksčiau dažnai būdavo siuvas iš bebro kailio.

V. Kukulo metafora *sušalus ledo kruopa* Kuk. Rašydamos apie sniego metaforas, esame pastebėjusios, kad modelis *kietos, smulkios snaižės – kruopos* labai populiarus: jį turi net šešios kalbos: rusų, lenkų, slovėnų, baltarusių, lužičėnų, lietuvių (Jasiūnaitė, Konickája 2004, 58). Poetinė išmonė padeda žiemos reiškinius sieti ir su skonio pojūčiais. Apie tai byloja metafora *ledas (šaltis) – saldainis*: [Vasaris] *varveklį lyg saldainį čiulpia* Gr; *Леденцом лежала стужа за цуекой и липла к нёбу* Паст. Ne veltui kieti saldainiai be įdaro lietuviškai vadinami *ledinukais*, o rusiškai *леденуы*. Visai kitos ledo savybės – jo vientisumas ir kietumas – pabrėžiamos šios grupės metaforoje, kurią artikome rusų poezijoje: *ledas – duonos pluta, žiauberė: Как корочку, хрустящий след жуют рассветные морозы* Сам (plg. toliau 3.9).

Prie šio pogrupio natūraliai šliejasi ir perkeltinės reikšmės posakiai su gėrimų pavadinimais, reprezentuojantys modelį *šaltis (šerkšnas) – skystis*, apie kurį jau užsiminta skyrelyje 3.1. Čia minėtinos dvi labai išraiškingos, originalios B. Pasternako metaforos: *деревья вязли в кружке пунцовой стужи, пьяной, как крешон* Паст; *И в киновари ренковского солнца дымится иней, как вино и хлеб* Паст. Stiprus šaltis užgniauzia kvapą, svaigindamas žmogų kaip vynas. Lietuvių poezijoje modeliui *šaltis – skystis* atstovauja V. Kukulo pavyzdys *nurydamas gurkšnelį šalčio* Kuk.

3.8. Ledo žalsvumas, trapumas, spindėjimas paleido į pasaulį pogrupiui *žiemos reiškinys – perregima medžiaga* priklausančias „stiklines“ metaforas⁶: plg. liet. *vanduo pavirs į stiklą* Skuč; *ant ledo stiklelio* Ged; *dulsvo stiklo ledelis* Marc; *ledas kaip žalzganas stiklas* Raš ir rus. *хрустят ледок стеклянный* Бун; *И стоят под ледяным стеклом Тухие деревья под чехлом* Манд; *И превратились лужицы в холодное стекло* Некр. Tokie atvejai jau įprastas dalykas, tiesiog gražūs, poetiški pasakymai. Anot A. Gudavičiaus (2014, 15), tradiciškai esminiais metaforos (o ypač „poetinės“ metaforos) požymiais laikomas jos individualumas, naujumas, netikėtumas – tai, kas sukuria šnekos ekspresiją. „Stiklinės“ arba „sidabrinės“ žiemos reiškinių metaforos šiuo požiūriu laikytinos „sunešiotomis“. Vis dėlto metaforos raidą kartais galima apčiuopti. Ji išryškėja tais atvejais, kada metaforiškai perteikiami ne tik optiniai, bet ir akustiniai žiemos reiškinių požymiai: *Стоит мороз. Шагнешь – и хруст стеклянный, как будто раздавил стакан* Луг.

Šiek tiek įvairovės suteikia „stiklinės“ metaforos atmaina *ledas – krištolas*. Lietuvių poezijoje jos neartikome, tačiau ji labai dažnai pasitaiko rusų autorių eilėraščiuose: *будут <...> сиять чертоги ледяные и хрусталем, и серебром* Бун; *хрусталем на них сверкают льдинки* Бун; *По хрусталям я прохожу несмело* Ахм; *хрусталях полярных* Ахм.

3.9. Ledo paviršius yra kietas, sunkiai pramušamas, todėl natūralu jį lyginti su kitais panašių savybių turinčiais daiktais: skydu, gaubtu, pluta, kaip antai *ledo skydą* Deg; *traškančią ledo plutelę* Bak; *ledo gaubtas* Bak. Rusiškuose šio pogrupio pavyzdžiuose vartojama leksema *кора „žievė, pluta“*: *в мертвой корке ледяной* Паст; *Дороги сковывает лед корою почернелюю* Паст. Ledo pluta – įsigalėjusio žiemos sąstingio atributas, todėl su ja siejamos aiškiai neigiamos konotacijos: ji rajuodusi (*почернелая*), negyva (*мертвая*).

3.10. Dar griežtesne neigiama konotacija pasižymi pogrupiui *žiemos reiškinys – aštrus, rėžiantis daiktas* priklausančios metaforos. Su šalčiu susiję nemalonūs žmogaus pojūčiai, todėl laki poetų fantazija suteikė jam aštraus metalinio įrankio – peilio (geležties), adatos, kertančio ar duriančio ginklo – kardo, durtuvo, kitokių pjaunančių, smailių, dygių daiktų – šukių, vinių, vielų, dyglių – pavidalą. Abiejų tautų poetinei tradicijai bendri šalčio adatų ir ledo peilių įvaizdžiai, plg.

⁶ Tokių „stiklinių“ ledo metaforų gausiai randama ir šnekamojoje kalboje, pvz.: *Ledas plynas kaip stiklas* PŽ 418; *Taką nuledijo, kaip stiklas*, vos gali paeiti; Vakar palijo ir pašalo, tai *tvoros kaip stiklinės, apledijusios* LKŽ VII 225.

liet. *adatos speigo Raš*; *Upė braukia aštriom ledo geležtėm per alksnių blauzdas Jak*; *ledo peilis Marc*; *varvekliai blykčiojo kaip peiliai Mik*; *Pirmutiniais sidabro peiliais ant klanų ruduo pasipjovė Rad* ir rus. *глотая иглы стужи Наб*; *Но льдин ножи обнажены, и стук стоит зеленых лезвий Паст*; *мороз по голой коже драл ножовкой ледяной Твард*; *льды как ножи Ант*. Kaip matyti iš pavyzdžių, neiigiamai konotuotose metaforose išryškėja apnuogintų, blyksinčių peilių, kankinimų ir netgi savižudybės motyvai. Šiurpokai nuteikia ir ryškios garsinės ar spalvinės asociacijos, kaip antai B. Pasternako *стук зеленых лезвий* „žalių ašmenų kaukšėjimas“. Kartais konkretus įrankis neįvardijamas, bet šaltis vis tiek suvokiamas kaip duriantis: *drebėt nuo šalčio dūrių Pat*; *мороз остree колется Куз*; *Стало слышно, как колет мороз колокольни Паст*. Pastarojoje metaforoje aštrus, dygus ne tik šaltis, bet ir smaili, sminganti į dangų varpinė (колокольня).

Turimais duomenimis, minėto modelio metafora labiau išplėtotą lietuvių poetų tekstuose: *lyg vinys spindėjo varvekliai manam lango kryžiu Bak*; [ledo] *šukės spengdamos suaižėja po kojomis Jon*; *durtuovų šalnų aštrausių Bak*; *dygliuotos šerkšno vielos Jon*; *nakties šalnų dygliai Myk-Put*; *šerkšno spygliais Ališ*. V. Bako eilėraštyje varveklių vinys ir lango kryžius – aiški aliuzija į Kristaus nukryžiavimą. A. A. Jonyno dygliuotos vielos kelia asociacijų su karu ar kalėjimu. Retkarčiais galima aptikti labai panašių metaforų lietuvių ir rusų tekstuose, plg. agresyvumo ir pavojaus pritvinkęs Damoklo kardas E. Mieželaičio eilėraštyje siejamas su varveklių dantimis: *varveklių iltys lyg Damoklo kardas Miež*, o Ivano Jelagino poezijoje – su išgalastu ledo gabalu: *И льда отточенный кусок под крышею, как меч Дамокла*. Panašus epitetas taikomas žiemai rusų poeto I. Knabengofa kūryboje: *саблезубая зима* „kardadantė žiema“: taip pabrėžiamas žiemos⁷ agresyvumas, ji prilygsta piktam laukiniam žvėriui (Oveškova, Starkova 2012, 18), plg. stipraus šalčio asociacijas su katės, lūšies ir pan. nagais (žr. 1.2). Apibendrinant reikia pasakyti, kad aštrumas, dygumas būdingas ir apšarmojusiam lango stikle išvelgiamiems objektams: augalams – eglėms, rožėms, usnims (žr. 1.3), briedžio ragams (žr. 1.2).

3.11. „Daiktiškosios“ metaforos modelis *žimos reiškiny* – *meno, kultūros dalykas* gali būti reprezentuojamas trimis pavidalais: *šerkšnas – ornamentas, šerkšnas (ledas) – meno kūrinys, šerkšnas (ledas) – rašmenys*. Pirmojo tipo metafora populiari abiejų tautų autorių kūryboje: plg. liet. *Šarma langai rašyti Širv*; *Šalna pirmoji rašė langus Nėr*; *ažūru langai apšarmos Bak* ir rus. *узорный уней Наб*; *Вот появились узоры на стеклах дивной красоты Ес*; *роспись на стекле морозном Сам*; *В окнах пишут узор льдом – иголкой [зима] Кудаш*. Prisimintina, kad rusų kalbos žodis *писать* reiškia „rašyti“ ir „piešti, tapyti“, o viena iš daugiareikšmio lietuvių veiksmažodžio *rašyti* reikšmių – „puošti raštais, ornamentuoti, marginti“.

Šiame darbe jau minėta, kad metaforinėje sistemoje antropomorfiniam šalčiui dažnai priskiriamas dailininko vaidmuo (žr. 2 skyrelį). Lietuvių poezijoje šis menininkas dirba įvairiais būdais: jis kuria vitražus, mozaikas, raižinius, karpinius: *Ir vakaras ima lieti ant ledėjančio dulsvo lango žvaigždynų žalsvą vitražą Vaičiūn*; *lango šerkšno lyrinės mozaikos Miež*; *raižiniai sidabriniai ant stiklo Bak*; *šerkšnoti dangaus karpiniai Gut*; *Šarmos piršteliai tiesės, žiedų žiedus iškarpė Širv*. Rusų poetams šaltis – peizažo meistras. Jų metaforos kartais labai išplėtotos. Išmoningame apšerkšnijusio lango peizaže iškyla upės, kalnai, miškai, rūmai, kartais įpinama ir grakšti mergaitės figūra: *На стеклах январских узоры: подобие чащи лесной, тропинки и снежные горы, над кручей дворец ледяной Яш*; *Живописующий мороз всё то, чем грезил я весной, на стекла дивно перенес. Тут всё: прозрачные ущелья, и лес у белого ручья, и ты в жемчужном ожерелье, снегурка бледная моя Фоф*.

⁷ Poezijoje „dantingi“ gali būti ir kiti šaltieji metų laikai, pvz.: *Jau ruduo dantis galanda Nėr*.

Lietuvių poezijoje užfiksavome porą retesnės metaforos *šerkšnas – rašmenys*⁸ pavyzdžių: *šerkšno rašmenys* Bak; *dūžta ledinių palėpės langų kaligrafiški rašmenys* Vaičiūn. Rusų poezijos analogišką pavyzdį aptikome B. Pasternako kūryboje: *Мелко исписанный инеем двор* Паст. Panašumą į rašmenis šiuo atveju bus padėjęs išvelgti šerkšno „raštų“ smulkumas, vingrumas.

3.12. Atskirai minėtinos kelios „daiktiškosios“ žiemos reiškinių metaforos, nepritapusios prie kitų pogrupių. Kadangi ledas trapus, dūžtantis, jam priskiriama skambumo savybė. Taip atsirado varpelių, krištolinių pakabučių įvaizdžiai: *ant tavo balkono virvių prikabinėjau varveklių varpelių* Bak; *хрупкие подвески ледяных звонких хрусталей* Бел. Rusų poezijoje pasitaiko, kad spindintis šerkšnas arba ledas dėl savo puošnaus blizgėjimo metaforiškai lyginamas su brangiais papuošalais, kuriais pasipuošia medžiai arba netgi pati žiema: *Уж на деревьях – инея подвески* Иван; *Сама Зима с улыбкой колдовской, У щек румяных ледяные серьги* Март. Aiškią garsinę asociaciją kelia monotoniškas tirpsmo vandens lašų kapsėjimas nuo varveklių. Iš čia graži metafora *varveklis – laikrodis: varveklių laikrodžiai prieš saulę caksi* Mald; *Kai laikas eina, tik varvekliai tiks* Lin.

Su ledu rusų poezijoje siejami kieti, kampuoti, žeidžiantys buities daiktai: lazda, narvas, plyta, replės, butelis. Dažniausiai tokie perkeltinės reikšmės pasakymai konotuoti neigiamai: *Старая, седая, с ледяной клюкой, вьюга ковыляет бабю-ягой* Козл; *вода ломает и швыряет плиты теплом искусанного льда* Кол; *Как потемневший ноготь, ныла вода в клещах*⁹ Паст; *Меж снеговых развалин вмерзшие бутылки голых черных льдин* Паст. Ši niūroką paveikslą papildo E. Mieželaičio pamėgta *ledo – karsto* metafora, kelianti asociacijų su mirtimi: *upė neša ledo karstus; gavo ji [žiema] stiklinį ledo karstą; Ledas apkaustė vežimą – karstą* Miež. Pabrėžtina, kad šio straipsnio medžiaga konotacijos požiūriu labai įvairi: pasitaikė ir aiškiai teigiamai (žr. 1.2., 2., 3.1.), ir aiškiai neigiamai (žr. 2., 4.4.) konototų atvejų. Tai priklauso ir nuo konkretaus poeto jausenos, individualybės, ir nuo jo vartojamų įvaizdžių. Kai kurie tyrinėtojai pastebi, kad urbanistinės pasaulėjautos autoriai pasaulį mato gana niūriomis spalvomis. Jų tekstuose žiema ir jos pagrindiniai asociatai (sniegas, ledas) praranda metaforinius patrauklumo, grožio, prabangos požymius: sniegas dažnai juodas, purvinas, ledas – pilkas (Oveškova, Starkova 2012, 19).

Rusų poezijoje skamba ne tik ledas: girgžda, traška ir šaltis, pasitaiko retų, originalių metaforų kaip, pavyzdžiui, *Мороз поскрипывает, как свежий ремень* Сам. Kita vertus, rusų poetiniuose tekstuose rasta ir „modernių“ buitinių metaforų *šerkšnas – rudra* arba *naftalinas: напудрил крыши первый иней* Куз; *[снежная] осыпь как нафталин блестя, летит с деревьев* Луг.

4. Palyginti nedidelė metaforų dalis priskirtina grupei *žiemos reiškinys – abstraktus dalykas*. Čia pirmiausia nurodytini atvejai, keliantys tam tikrų garsinių, akustinių asociacijų. Tokios metaforos dažnesnės lietuvių autorių kūryboje: *žiemos ledinis riksmas* Pat; *ižas pašnibždom išeina* Marc; *Girdėsiu lūžtančius ledus lūpose už lauko tarsi verksmą* Girait; *Šnara šienas nupjautas ledo lytyje* Girait; *speigo spiegitas* Bak; *šerkšno aidą atspindės miškai* Bak; *gelia speige vien gaida gedulinga* Mald, plg. rus. *Зима зажжет за окнами конторок зеленый визг заждавшегося льда* Паст; *под напевом мороза* Бл. Ir rusų šnekamojoje kalboje, ir poetiniuose tekstuose dažnai pasitaiko „padėvėta“ metafora *трепсучий мороз* „traškus šaltis“: *в морозы трепсучие* Некр. Žinoma, tokie reiškiniai kaip dainavimas, šnabždesys būdingi žmogui, riksmas, spiegitas – gyvai būtybei (žmogui ar gyvūnui), tačiau šieno šnaresys ar aidas nėra gyvos būtybės požymiai. Vis dėlto semantinis

⁸ Turimi omenyje rašto ženklai, raidės.

⁹ Poetas taip kalba apie Nevos ledą: replės čia tarsi kankinimo įrankis.

nurodytų pavyzdžių ryšys neabejotinas: visų jų atsiradimo pagrindas – ledo, šalčio ar šerkšno keliamas garsas. Tuo remdamosi, priskyrimė juos abstrakčių dalykų grupei.

Esama ir kitokių šios grupės pavyzdžių, kuriuos galima įvairiai interpretuoti: *Žus tie speigo burtai ir apgaulė* Myk-Put; *pašalą kaip nuodėmes atleido* Bak; *ledų vergovei žuvus* Myk-Put; *Įsižiebia žydra šviesa visi nepasiekti aisbergai* Vaičiūn; *šalna baltu brūkšniu staiga atskiria vasarą nuo rudens* Marc; *speigo abstrakcijos – perregimos ir savos* Vaičiūn, plg. rus. *проделки мороза* Некр; *Ночь в окне, как приличие, соблюдает холод льда* Паст; *льдов седая лень* Кл. Argaulė, nuodėmės, vergovė, elgesio normos būtų žmonių bendruomenės savastis. Neaišku, gamtos ar socialiniams reiškiniams priskirti, pavyzdžiui, brūkšnį. J. Vaičiūnaitės minimas speigo abstrakcijas galima interpretuoti dvejopai – kaip tam tikrą loginį konstruktą arba kaip dailininkų abstrakcionistų kūrinį. Vadinasi, speigo abstrakcijos ne tokios jau perregimos, kaip atrodo poetei.

5. Galiausiai lieka pluoštelis rusų poetų pavyzdžių, kuriuos priskyrimė kitų metaforų grupei. Kai kurios jų iš pirmo žvilgsnio lyg ir „daiktiškosios“, tačiau neapeliuoja į konkrečius daiktus, o tik nurodo tam tikras jų savybes: lengvumą, spalvą ar jos išblukimą: *Греет кровь мою легкий¹⁰ мороз* Ес; *холод осени синий* Ес; *Всё голубее тонкий лёд* Куз; *гнил был линюций иней* Паст. Klasifikuojant tokius atvejus, sunkoka išlaikyti griežtesnį nuoseklumą. Štai KMŽ autoriai garsą, spalvą, kvapą priskiria gamtos reiškiniams, o aštrumą, švarumą, trapumą laiko daiktų savybėmis KMŽ 75 t. Pavyzdžiui, spalvos traktuotė priklauso tiek nuo poeto individualybės, tiek ir nuo konkrečios poetinės tradicijos. S. Nėris, kitaip, negu S. Jeseninas, mėlyną spalvą sieja su žmogaus vidine būseną, emocija, bet ne su šalčiu: prisiminkime jos *mėlyną laisvę* ar *mėlyną liūdesį*. Šaltis, šerkšnas lietuvių poezijoje mėlyną spalvą įgauna, jeigu jis sukonkretinamas, antropomorfizuojamas: *mėlynkasės šarmos* Sant; *prišalusios mėlynos lūpos tokio Judo Iskarijoto* Bak.

Rusų poetų tekstuose pasitaikė keletas metaforų, kuriomis per žmogaus kūną, jo jautimus perteikiamas šalčio intensyvumas: *холод такой, что слезы в глазах замерзали* Некр; *Уж и стужа — костям холодно!* Цвет.

***

Iš pridedamos schemos matyti žiemos reiškinių metaforų skirstymas ir jų skaičius kiekviename pogrupyje. Dažniausiai abiejų tautų poetai vartoja „daiktiškąsias“ metaforas, antroje vietoje – modelis *žiemos reiškinys – gyva būtybė*. Jame savo ruožtu gausumu išsiskiria antropomorfinės metaforos, nors palyginti dažnos ir biomorfinės. Nors reikia konstatuoti, kad abiejų tautų poezijos metaforinėje sistemoje pasitaikantys įvaidžiai gana artimi, tiriant išryškėja ir aiškių skirtumų. Antai, lietuvių poezijoje visai nepasitaikė modeliui *žiemos reiškinys – negyvosios gamtos objektas* priklausančių metaforų *šaltis – dūmai, ledas – žėrutis*. Rusų poetai savo ruožtu nevarioja kai kurių „daiktiškųjų“ metaforų: *žiemos reiškinys – priemonė pasišviesti, varvekliai – laikrodžiai*. Rusų poezijoje labiau išplėtotą „daiktiškąsios“ metaforos atmaina *žiemos reiškinys – metalas, brangakmenis*, o lietuvių poetinėje tradicijoje – *šaltis (ledas, šerkšnas) – aštrus, rėžiantis daiktas*. Be to, dviejų poetinių sistemų skirtumai aiškiai susiję su konotacija: rusų poezijoje žiemos reiškinių metaforos gana dažnai turi teigiamų konotacijų, tai jas ir skiria nuo lietuvių poetinių metaforų.

¹⁰ Ir lietuviškai pasakoma *lengva žiema, lengvas šaltelis, lengvesnis speigas* LKŽ VII 333, tačiau poezijoje tokių pavyzdžių neaptikome.

1 schema. Žiemos reiškinių metaforų skirstymas

Gyva būtybė	Žmogus	lietuvių 32 rusų 48
	Gyvūnas	lietuvių 8 rusų 15
	Augalas	lietuvių 20 rusų 12
Negyvos gamtos objektas	Dangaus kūnas	lietuvių 7 rusų 3
	Metalai ir brangakmeniai	lietuvių 11 rusų 12
	Kitos metaforos	lietuvių 7 rusų 15
Socialinės sferos daiktas	pastatas, jo fragmentas	lietuvių 10 rusų 10
	Interjero komponentas	lietuvių 4 rusų 1
	audeklas, drabužis	lietuvių 11 rusų 14
	grandinės, šarvai	lietuvių 5 rusų 2
	transporto priemonė	lietuvių 2 rusų 3
	priemonė pasišviti	lietuvių 6 rusų –
	valgomas daiktas	lietuvių 3 rusų 7
	perregima medžiaga	lietuvių 4 rusų 8
	daiktas kietu paviršiumi	lietuvių 3 rusų 2
	aštrus daiktas	lietuvių 13 rusų 7
	meno, kultūros dalykas	lietuvių 10 rusų 7
	kitoks daiktas	lietuvių 6 rusų 10
Abstraktus dalykas	Lietuvių 13 rusų 6	
Kitos metaforos	lietuvių – rusų 6	

Cituojamų poetų pavardžių sutrumpinimai

Ališ – E. Ališanka	Анн – И. Анненский
Ang – S. Anglickis	Ант – П. Антокольский
Bak – V. Bakas	Ас – Н. Асеев
Balb – A. Balbierius	Ахм – А. Ахматова
Bern – A. Bernotas	Балт – Ю. Балтрушайтис
Brad – K. Bradūnas	Бел – Андрей Белый
Bor – K. Boruta	Бл – А. Блок
Deg – J. Degutytė	Бок – Т. Бокова
Ged – S. Geda	Бр – В. Брюсов
Girait – L. Giraitis	Бун – И. Бунин
Gr – R. Graibus	Волош – М. Волошин
Gut – L. Gutauskas	Голохв – Г. Голохвастов
Jak – L. Jakimavičius	Друж – П. Дружинин
Jon – A. A. Jonynas	Ес – С. Есенин
Jušė – J. Juškaitis	Иван – Г. Иванов
Ked – P. Keidošius	Кат – В. Катаев
Kub – K. Kubilinskas	Кедр – П. Кедрин
Kuk – V. Kukulas	Кл – Н. Клюев
Lin – J. Liniauskas	Клыч – С. Клычков
Mair – J. Mačiulis-Maironis	Козл – С. Козлов
Mald – A. Maldonis	Кол – Н. Колоколов
Marc – J. Marcinkevičius	Кудаш – Р. Кудашева
Marč – A. Marčėnas	Куз – М. Кузмин
Miež – E. Miežėlaitis	Лесн – М. Лесна-Раунио
Mik – A. Mikuta	Луг – В. Луговской
Mišk – A. Miškinis	Манд – О. Мандельштам
Myk-Put – V. Mykolaitis-Putinas	Март – Л. Мартынов
Nag – H. Nagys	Марш – С. Маршак
Nėr – S. Nėris	Маяк – В. Маяковский
Nyk-Nil – A. Nyka-Niliūnas	Мей – Л. Мей
Palč – V. Palčinskaitė	Наб – В. Набоков
Pat – G. Patackas	Нарб – В. Нарбут
Rad – H. Radauskas	Некр – Н. Некрасов
Raš – P. Raščius	Паст – Б. Пастернак
Sant – S. Santvaras	Петр – С. Петров
Sel – E. Selelionis	Пол – Я. Полонский
Skuč – R. Skučaitė	Рожд – Вс. Рождественский
Stank – R. Stankevičius	Сад – Б. Садовский
Širv – P. Širvys	Сам – Д. Самойлов
Vaič – P. Vaičiūnas	Свет – М. Светлов
Vaičiūn – J. Vaičiūnaitė	Сельв – И. Сельвинский
Vain – M. Vainilaitis	Сем – Д. Семеновский
Vencl – A. Venclova	Сол – Ф. Сологуб
Žuk – A. Žukauskas	Тарк – А. Тарковский
	Твард – А. Твардовский

Туров – Н. Туроверов
Фед – В. Федоров
Фоф – К. Фофанов
Ход – В. Ходасевич
Цвет – М. Цветаева
Черн – Саша Черный
Эр – И. Эренбург
Яш – А. Яшин

Literatūra

Arutjunova 1997 – Н. Д. Арутюнова, О стыде и стуже, *Вопросы языкознания* 2, 59–70.
Baranov, Dobrovol'skij 2008 – Анатолий Н. Баранов, Дмитрий О. Добровольский, *Аспекты теории фразеологии*, Москва: Знак.

Baranov, Dobrovol'skij 2008 – Анатолий Н. Баранов, Дмитрий О. Добровольский, *Аспекты теории фразеологии*, Москва: Знак.

Belova 2000 – О. В. Белова, Иуда Искарот: от евангельского образа к демонологическому персонажу, In: *Славянский и балканский фольклор*, Москва: Индрик, 344–360.

Berezovič, Leont'eva 2004 – Е. Л. Березович, Т. В. Леонтьева, Языковой образ дурака: этнолингвистический аспект, In: *Язык культуры: семантика и грамматика*, Москва: Индрик, 368–383.

FŽ – Jonas Paulauskas (red.), *Frazeologijos žodynas*, Vilnius: LKI, 2001.

Gudavičius Aloyzas 2014, Konceptualiosios metaforos: turinys ir raiška, In: Aina Būdvytytė-Gudienė, Aloyzas Gudavičius, Nedas Jurgaitis, Silvija Pauparėlytė-Klovienė, Reda Toleikienė, *Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse. Konceptualiųjų metaforų žodynas*, Šiauliai: UAB „BMK leidykla“, 14–35.

Jasiūnaitė Birutė 2010, *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*, Vilnius: VU leidykla.

Jasiūnaitė Birutė, Jelena Konickaja 2004, „Atlėkė paukštis be sparnų“ (Atmosferos reiškiniai frazeologijoje: sniegas), *Kalbotyra* 52 (1), 45–60.

Jasiūnaitė Birutė, Jelena Konickaja 2014, Universalios aušros ir saulėlydžio metaforos lietuvių ir rusų poezijoje, *Baltistica* 49 (2), 315–329.

Jasjunaite, Konickaja 2014 – Бируте Ясюнайте, Елена М. Коницкая, Антропоморфные метафоры ветра в литовской и русской поэзии, In: *Journal of Comparative Studies* 4 (33), Daugavpils: Saule, 369–386.

KMŽ – Aina Būdvytytė-Gudienė, Aloyzas Gudavičius, Nedas Jurgaitis, Silvija Pauparėlytė-Klovienė, Reda Toleikienė, *Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse. Konceptualiųjų metaforų žodynas*, Šiauliai: UAB „BMK Leidykla“, 2014.

Konickaja, Jasjunaite 2006 – Елена М. Коницкая, Бируте Ясюнайте, Жаворонков снег (происхождение снега в традиционной культуре), In: *Балто-славянские исследования* 17, Москва: Индрик, 353–372.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, Vilnius, 1941–2002.

LPĮ – Jonas Basanavičius (sud.), *Lietuviškos pasakos įvairios* 1–4, Vilnius: Vaga, 1993–1998.

MŽRF – В. Н. Морохин (сост.), *Малые жанры русского фольклора*, Москва: Высшая школа, 1986.

OPS – Jonas Basanavičius (sud.), *Ožkabalių pasakos ir sakmės*, Vilnius: LLTI, 2001.

Oveškova, Starkova 2012 – Анна Н. Овешкова, Дарья А. Старкова, Образ зимы сквозь призму времени в современной русской поэзии (на материале произведений И. Кнабенгофа), *Вестник ЮУрГУ* 25, 14–20.

Pašina 1998 – О. А. Пашина, К вопросу о реконструкции семантики снега в русской традиционной культуре, *Ученые записки* 4, Москва: Российский православный университет, 153–160.

PŽ – Klementina Vosylytė (sud.), *Palyginimų žodynas*, Vilnius: LKI, 2014.

PŽRF – В. Н. Морохин (сост.), *Прозаические жанры русского фольклора*, Москва: Высшая школа, 1983.

SDr – Никита И. Толстой (ред.), *Славянские древности* 1–5, Москва: Международные отношения, 1995–2012.

Szadura, Joanna 2015, Sposoby nazywania przedmiotu jako narzędzie profilowania jego wyobrażenia bazowego. Na przykładzie polskich nazw śniegu, *Etnolingwistyka* 27, 129–145.

Vinogradova, Tolstaja 1995 – Людмила Н. Виноградова, Светлана М. Толстая, Ритуальные приглашения мифологических персонажей на рождественский ужин: формула и обряд, In: *Малые формы фольклора*, Москва: Наука, 166–197.

Gauta: 2019 06 28

Priimta: 2019 07 30